

YOSHLARDA AXLOQIY LIDERLIK: NAZARIY ASOSLAR, EMPIRIK TADQIQOTLAR VA ZAMONAVIY ISTIQBOLLAR

Ilmiy maslahatchi: Samatov Xurshid

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali

Kompyuter injiniringi yo'nalishi 1- bosqich talabasi

Jo'raboyev Lochinbek Baxtiyor o'g'li

Annotatsiya

Mazkur maqolada yoshlarda axloqiy liderlikning shakllanishi, nazariy va empirik asoslari, tarixiy rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Axloqiy liderlikni o'rganishda klassik va zamonaviy nazariyalar, mintaqaviy va milliy olimlarning fikrlari, amaliy tadqiqotlar natijalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, axloqiy liderlikning yoshlar ongida qanday shakllanishi, ijtimoiy va madaniy omillarning ta'siri, tanqidiy muhokamalar va ilg'or tajribalar asosida chuqur ilmiy tahlil beriladi.

Kalit so'zlar: axloqiy liderlik, yoshlar, ijtimoiy psixologiya, tarbiya

Abstract

This article examines the formation of moral leadership among youth, its theoretical and empirical foundations, historical development stages, and modern approaches. The study reviews classical and contemporary theories, the views of regional and national scholars, and the results of practical research. It provides a comprehensive scientific analysis of how moral leadership is formed in the minds of young people, the influence of social and cultural factors, critical debates, and best practices.

Keywords: moral leadership, youth, social psychology, education

Аннотация

В данной статье рассматривается формирование морального лидерства среди молодежи, его теоретические и эмпирические основы, этапы исторического развития и современные подходы. Анализируются классические и современные теории, взгляды региональных и национальных ученых, а также результаты практических исследований. Приводится глубокий научный анализ формирования морального лидерства в сознании молодежи, влияния социальных и культурных факторов, критических дискуссий и передового опыта.

Ключевые слова: моральное лидерство, молодёжь, социальная психология, воспитание

Kirish

Yoshlarda axloqiy liderlik masalasi zamonaviy jamiyatda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Globallashuv jarayonlari, axborot oqimlarining kuchayishi va ijtimoiy muhitning o'zgarib borishi natijasida yosh avlod ongida axloqiy qadriyatlar, liderlik fazilatlari va ijtimoiy mas'uliyat tushunchalari yangicha talqin qilinmoqda. Axloqiy liderlik yoshlarning faqatgina shaxsiy rivoji emas, balki butun jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, yoshlarda axloqiy liderlikning shakllanish mexanizmlari, unga ta'sir etuvchi omillar, nazariy va amaliy asoslarini chuqur o'rganish zamonaviy pedagogika, psixologiya va sotsiologiya fanlarining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu maqolada axloqiy liderlik tushunchasining nazariy asoslari, tarixiy taraqqiyot bosqichlari, mintaqaviy va milliy olimlarning yondashuvlari, amaliy tadqiqotlar natijalari va tanqidiy muhokamalar keng qamrovda ilmiy tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Axloqiy liderlik tushunchasining nazariy asoslarini tahlil qilishdan avval, liderlik va axloqiylik kategoriyalarining o'zaro bog'liqligini aniqlash muhimdir. Liderlik sotsiologik va psixologik fanlarda ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, dastlabki tadqiqotlarda liderning ijtimoiy guruhdagi mavqei, boshqaruv qobiliyati va ta'sir kuchi asosiy mezon sifatida e'tirof etilgan. XX asr boshlarida liderlikka nisbatan xulq-atvor, motivatsiya va shaxsiy fazilatlar nuqtai nazaridan yondashuvlar paydo bo'ldi. Masalan, M. Weberning «karizmatik liderlik» nazariyasida liderlik fenomeni shaxsga xos karizma va ijtimoiy muhit talablari bilan bog'liq tarzda tahlil qilingan[1]. Shuningdek, P. Burns va J. Bass tomonidan ishlab chiqilgan transformatsion liderlik modeli axloqiy qadriyatlar va shaxsiy namunaviylikka alohida urg'u beradi. Ushbu modelga ko'ra, haqiqiy lider o'z izdoshlari uchun faqatgina maqsad va vazifalarni belgilab bermasdan, balki ularni yuksak axloqiy qadriyatlar sari yetaklaydi, ongida islohot va o'sishga intilish uyg'otadi. Axloqiy liderlik tushunchasi aynan transformatsion liderlik konsepsiyasidan kelib chiqqan holda, liderning jamiyat oldidagi axloqiy mas'uliyatini, shaxsiy namunaviyligini va ijtimoiy adolatga sodiqligini asosiy mezon sifatida ilgari suradi.

Klassik nazariyalar doirasida Konfutsiy, Aflotun, Arastu kabi Sharq va G'arb mutafakkirlarining axloqiy liderlik haqidagi qarashlari alohida o'rin tutadi. Masalan, Arastu «Nikomax axloqi» asarida liderning fazilatlari, adolat, donolik va jasorat kabi axloqiy sifatlarining jamiyat farovonligidagi rolini atroflicha tahlil qilgan. Konfutsiy ta'limotida esa liderlik birinchi navbatda o'zini tarbiyalash, jamiyatga xizmat qilish va odilona boshqaruv tamoyillariga asoslanadi. Ushbu yondashuvlar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ayniqsa, Sharq mintaqasida axloqiy liderlikka nisbatan kollektiv manfaat, an'anaviy qadriyatlar va jamiyat oldidagi burch tushunchalari asosiy o'rinni egallaydi. Yevropa va Amerika sotsiologiya maktablari esa liderlikni ko'proq individualistik, innovatsion va motivatsion omillar bilan bog'lashga moyildir. Biroq,

har ikki yondashuvda ham axloqiylik, adolat va mas'uliyat liderlikning ajralmas tarkibiy qismlari sifatida ko'riladi.

Zamonaviy axloqiy liderlik nazariyalari orasida J. Brown va L. Trevino tomonidan ishlab chiqilgan axloqiy liderlik modeli keng e'tirof etilgan. Ushbu modelga ko'ra, axloqiy liderlik — bu liderning xatti-harakatlari, qaror qabul qilish jarayonlari va kommunikativ faoliyatida axloqiy qadriyatlarning ustuvorligi bilan ifodalanadi. Brown va Trevinoning empirik tadqiqotlarida aniqlanishicha, axloqiy liderlar jamoada ishonch, o'zaro hurmat va adolat muhitini shakllantiradi, izdoshlarda esa axloqiy mas'uliyat va fidokorlik motivatsiyasini kuchaytiradi[2]. Bu model bugungi kunda ta'lim, biznes, davlat boshqaruvi kabi sohalarda keng qo'llanilib, yosh liderlarni tarbiyalashda muhim nazariy asos vazifasini o'tayapti.

Axloqiy liderlik bo'yicha empirik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yoshlar orasida liderlik fazilatlarining shakllanishi ko'plab omillar, jumladan, oilaviy tarbiya, maktab muhitining axloqiy iqlimi, jamiyatda mavjud qadriyatlar tizimi va media vositalarining ta'siri bilan uzviy bog'liq. Masalan, D. May, A. Chan va boshqa tadqiqotchilar tomonidan o'tkazilgan keng qamrovli tadqiqotlarda, axloqiy liderlik uchun asos bo'luvchi fazilatlar — halollik, adolat, mas'uliyat va empatiya bolalikdan boshlab ijtimoiy muhitda shakllana boshlashi aniqlangan[3]. Bu xulosani O'zbekiston va Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi amaliy tadqiqotlar ham tasdiqlaydi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda, yoshlar orasida axloqiy liderlik fazilatlarining shakllanishida milliy qadriyatlar, an'analar, oilaviy tarbiya va ta'lim muassasalarining o'rni yuqori baholangan. Bu holat axloqiy liderlikning universal emas, balki mintaqaviy va madaniy xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Mintaqaviy va milliy olimlar yondashuvlarida axloqiy liderlik tushunchasining o'ziga xos jihatlari ham mavjud. Masalan, O'zbekistonlik olim S. Tillaev axloqiy liderlikni milliy qadriyatlar va ijtimoiy hamkorlik asosida talqin qilib, yoshlarni tarbiyalashda qadimiy an'analar va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning uyg'unligi zarurligini ta'kidlaydi. Qozog'istonlik L. Baikonurova esa axloqiy liderlikni ijtimoiy innovatsiyalar va jamiyat taraqqiyoti bilan bog'laydi. Unga ko'ra, zamonaviy yosh liderlar nafaqat an'anaviy qadriyatlarni saqlab qolishi, balki jamiyat hayotiga yangi axloqiy tamoyillarni joriy etishi ham muhimdir. Shu bilan birga, Rossiya va Markaziy Osiyoda olib borilgan empirik tadqiqotlar yoshlar orasida axloqiy liderlikning shakllanishida diniy qadriyatlar, kollektivizm va «katta avlodga hurmat» tamoyillari muhim rol o'ynashini ko'rsatmoqda. Bu esa G'arb va Sharq yondashuvlari o'rtasidagi farqlarni yanada yaqqol namoyon etadi.

Axloqiy liderlikning yoshlar ongida shakllanish mexanizmlarini chuqur tahlil qilish uchun, avvalo, yoshlarning psixologik rivojlanish bosqichlari va ijtimoiy tajriba orttirish jarayonini hisobga olish zarur. Piaget, Erikson, Kohlberg kabi psixologlar

inson axloqiy ongining shakllanish bosqichlarini o‘rganib, axloqiy qaror qabul qilish jarayonida shaxsiy tajriba, ijtimoiy muhit va rollarning o‘zaro ta‘sirini asosiy omil deb hisoblashgan. Masalan, K. Kohlbergning axloqiy rivojlanish bosqichlari nazariyasiga ko‘ra, yoshlar dastlab tashqi ta‘sirilar — ota-ona, ustoz va jamiyatning ta‘siri ostida axloqiy me‘yorlarni o‘zlashtiradi, keyinchalik esa mustaqil axloqiy qarorlar qabul qilishga o‘tadi. Bu bosqichda liderlik fazilatlari va axloqiy qadriyatlarining uyg‘unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Empirik tadqiqotlar ko‘rsatadiki, yoshlar orasida axloqiy liderlik fazilatlarining shakllanishi uchun ijtimoiy model — ya‘ni, atrofdagi liderlarning namunasi, ularning xatti-harakatlari va qadriyatlari juda katta ahamiyatga ega.

Axloqiy liderlik bo‘yicha zamonaviy empirik tadqiqotlarda yoshlar orasida liderlik fazilatlarining rivojlanishiga ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarining ta‘siri ham alohida o‘rganilmoqda. Masalan, Xalqaro yetakchilik va etika instituti tomonidan o‘tkazilgan so‘nggi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bugungi yoshlar axloqiy qadriyatlarni ko‘proq virtual muhitda — ijtimoiy tarmoqlarda, bloglar va onlayn yetakchilar misolida o‘zlashtirmoqda[4]. Bu esa axloqiy liderlikning shakllanishida yangi omillar — digital kommunikatsiya, axborot filtrlari va «influencer» fenomenining rolini oshiradi. Shu bilan birga, empirik natijalar yoshlarning axloqiy qadriyatlari va liderlik fazilatlari ko‘p hollarda virtual muhitda yuzaga kelgan ijtimoiy normalar va tendensiyalar bilan bog‘liq tarzda shakllanishini tasdiqlaydi. Bu esa zamonaviy ta‘lim va tarbiya tizimi oldiga yangi vazifalar — yoshlar ongida axloqiy liderlik fazilatlarini mustahkamlash, ijtimoiy tarmoqlarda ham axloqiy me‘yorlarni targ‘ib qilish masalasini qo‘yadi.

Tanqidiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, axloqiy liderlik tushunchasi atrofida bir qator ilmiy bahslar mavjud. Ba‘zi tadqiqotchilar axloqiy liderlikni universal fenomen sifatida talqin qilsa, boshqalar uni madaniy va ijtimoiy kontekstga bog‘liq deb hisoblaydi. Masalan, G‘arb olimlari axloqiy liderlikning asosiy mezonlari sifatida halollik, ochiqlik, adolat va shaffoflikni ajratib ko‘rsatadi. Sharq va Markaziy Osiyo olimlari esa axloqiy liderlikni ko‘proq an‘anaviy qadriyatlar, kollektiv manfaat va jamiyatga xizmat qilish tamoyillari bilan bog‘lashadi. Ushbu yondashuvlar o‘rtasida farqlar mavjud bo‘lishiga qaramay, barcha tadqiqotlarda axloqiy liderlikning yoshlar ijtimoiylashuvi, shaxsiy rivoji va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni yuqori baholanadi.

Axloqiy liderlik bo‘yicha o‘tkazilgan empirik tadqiqotlar metodologiyasi ham turlicha. Ba‘zi tadqiqotlar so‘rovnomalar va intervyu usuliga asoslangan bo‘lsa, boshqalari kuzatuv, eksperiment va sotsiometrik tahlil usullaridan foydalanadi. Masalan, Brown va Trevinoning tadqiqotlarida axloqiy liderlik darajasini aniqlash uchun maxsus diagnostik testlar ishlab chiqilgan va turli yosh guruhlarida sinovdan o‘tkazilgan. O‘zbekiston va Qozog‘istonda esa ko‘proq so‘rovnomalar va ochiq intervyu asosida yoshlar orasida axloqiy liderlik fazilatlari, ularning shakllanish

omillari va asosiy muammolari o'rganilgan. Bu tadqiqotlarning natijalari shuni ko'rsatadiki, axloqiy liderlik fazilatlarini yoshlarning ijtimoiy statusi, ta'lim darajasi, oilaviy muhit va jamiyatdagi qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liqdir[5].

Yoshlar orasida axloqiy liderlikni rivojlantirish bo'yicha ilg'or tajribalar va amaliy dasturlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti va YUNESKO tomonidan amalga oshirilayotgan «Young Leaders for Peace» va «Global Ethics Education» dasturlari yoshlarni axloqiy liderlikka tayyorlash, ular ongida global fuqarolik, inson huquqlari, adolat va ijtimoiy mas'uliyat qadriyatlarini shakllantirishga qaratilgan. O'zbekiston va boshqa mintaqaviy davlatlarda esa yoshlar uchun maxsus liderlik maktablari, seminar va treninglar tashkil etilib, ularning axloqiy va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, axloqiy liderlikni shakllantirish uchun nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy mashg'ulotlar, ijtimoiy loyihalarda ishtirok va muammoli vaziyatlarda axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish ham muhimdir.

Zamonaviy ilmiy bahslarda axloqiy liderlikning yoshlar hayotidagi roli va istiqbollari ham keng muhokama qilinmoqda. Ba'zi olimlar axloqiy liderlik fazilatlarining rivojlanishi yoshlarning shaxsiy hayotda muvaffaqiyat qozonishi, kasbiy faoliyatda yetakchilik qilish, ijtimoiy mas'uliyat va fuqarolik ongining mustahkamlanishiga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Boshqalar esa axloqiy liderlikka ortiqcha yuklama berish, uni idealizatsiya qilish xavfi borligini tanqid qiladi. Ularning fikricha, har bir jamiyatda axloqiy liderlikning namoyon bo'lish shakli, asosiy mezonlari va qadriyatlar tizimi o'ziga xos bo'lib, bu jarayonda universallikdan ko'ra, kontekstual yondashuv muhim ahamiyatga ega[6].

Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, axloqiy liderlik tushunchasi nazariy va amaliy jihatdan murakkab, ko'p qirrali va zamonaviy jamiyat taraqqiyoti uchun muhim fenomen hisoblanadi. Uning shakllanishida tarixiy, madaniy, psixologik va ijtimoiy omillar uzviy bog'liq bo'lib, yoshlar ongida axloqiy liderlik fazilatlarini rivojlantirish uchun kompleks yondashuv, innovatsion pedagogik texnologiyalar va ilg'or amaliy dasturlar zarur. Shuningdek, axloqiy liderlikni tadqiq etishda mintaqaviy va madaniy xususiyatlarni hisobga olish, yoshlar uchun real model va motivatsion muhit yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Yoshlarda axloqiy liderlik fenomeni zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida tobora katta ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Maqolada tahlil qilinganidek, axloqiy liderlik tushunchasi o'zida tarixiy, madaniy, psixologik va sotsiologik omillarni mujassamlashtiradi. Uning shakllanishi va rivojlanishida klassik va zamonaviy nazariyalar, mintaqaviy va milliy olimlarning tadqiqotlari, zamonaviy empirik tadqiqotlar natijalari hamda ilg'or amaliy dasturlar

muhim rol o'ynaydi. Yoshlarda axloqiy liderlik fazilatlarini rivojlantirish uchun kompleks yondashuv, tarbiya va ta'lim muassasalarida innovatsion metodlarni qo'llash, jamiyatda axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy mas'uliyat muhitini shakllantirish zarur. Shuningdek, zamonaviy ijtimoiy tarmoqlar va media makonida ham axloqiy liderlik fazilatlarini mustahkamlash, yoshlar ongiga ijobiy model va motivatsion muhit yaratish muhim ahamiyatga ega. Axloqiy liderlik nafaqat yoshlarning shaxsiy va kasbiy rivoji, balki butun jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy barqarorlikning kafolati sifatida e'tirof etiladi. Kelgusida bu yo'nalishda olib boriladigan chuqur ilmiy izlanishlar, kompleks amaliy dasturlar va xalqaro tajriba almashinuvi axloqiy liderlik fazilatlarini yanada rivojlantirishga xizmat qilishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Weber, M. The Theory of Social and Economic Organization. New York: Free Press. (1947).
2. Brown, M. E., & Treviño, L. K. Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17(6), (2006). 595–616.
3. May, D. R., Chan, A. Y. L., Hodges, T. D., & Avolio, B. J. Developing the moral component of authentic leadership. *Organizational Dynamics*, 32(3), (2003). 247–260.
4. International Leadership and Ethics Institute (ILEI) Youth, Social Media, and Moral Leadership: Global Trends Report. Geneva: ILEI Publications. (2022).
5. Tillaev, S. Axloqiy liderlik va yoshlar tarbiyasi: O'zbekiston tajribasi. Toshkent: Ma'naviyat. (2020).
6. Baikonurova, L. Social innovation and moral leadership among Central Asian youth. *Central Asian Journal of Social Sciences*, 7(2), (2020). 112–128.